

РЕЦЕНЗІЇ

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ТВОРІВ БОГДАНА ЛЕПКОГО

(Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник / гол. ред. Панцьо С. Є. 2-ге вид., переробл. і допов. Тернопіль, 2018. 432 с.)

Галина Гримашевич

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка

(Житомир, Україна)

e-mail: h_hrymashevych@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3225-0031

Упродовж останніх десятиріч проблеми лінгвістики тексту, функціонування в ньому одиниць різних мовних рівнів із новою силою привертають увагу лінгвістів, із-під пера яких виходять як наукові дослідження, пов'язані із зазначеною цариною, так і лексикографічні видання, у яких репрезентовано мовне багатство, зокрема фразеологічне, творчості того чи того українського письменника.

У контексті першої названої тенденції передовсім варто згадати наукові праці мовознавців (Л. Авксентьева, М. Алефіренка, В. Білоноженко, В. Сакурова, С. Ганжі, І. Гнатюк, І. Бубинського, Т. Здіховської, В. Калашника, В. Ковальова, Ж. Колоїз, М. Коломійця, О. Кульбабської, М. Леонової, Ю. Прадіда, В. Прокопенко, Н. Руснак, Л. Скрипник, О. Федорова, Т. Цимбалюк, В. Чабаненка, Л. Щербачук та ін.), присвячені питанням функціонування фразеологічних одиниць у художньому творі, органічного вплетення їх у мовну тканину художнього тексту, адже саме в тексті розкривається естетична роль фразеологізмів та вміння письменника доречно й влучно підібрати фразеологічну одиницю й закономірно ввести її в художній текст як обов'язкову складову та частину ідіостилю письменника. Зокрема, В. Білоноженко зазначає, що фразеологізми поза текстом становлять абстрактну схему, наповнену в кожному конкретному випадку особливим, властивим лише певному контексту змістом [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 72–73]. Із зазначеним вище корелює думка О. Демської-Кульчицької про те, що в художньому тексті фрази можуть бути засобом індивідуалізації, інтимізації тексту або усного мовлення, характеристики, оцінки реалій довколишнього світу, гумору та сатири [Демська-Кульчицька 2008, с. 45–48].

Друга означена тенденція репрезентації фразеологічного багатства художніх творів українських письменників представлена, наприклад, у словнику Ж. Колоїз та Н. Березовської-Савчук «Паремійний корпус Михайла Стельмаха» [Колоїз, Березовська-Савчук 2015], у лексикографічному виданні «Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини» [Словник 2017], укладеному за матеріалами наукових праць, художньої літератури та публіцистики колективом викладачів Чернівецького національного університету, та в рецензованому виданні © Гримашевич Г., 2018 «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»

[Фразеологізми 2018], яке до 145-річчя від дня народження поета, прозаїка, драматурга, перекладача, публіциста, критика, історика літератури, редактора, професора Ягеллонського університету в Кракові, педагога, відомого громадсько-культурного діяча підготував колектив лінгвістів, яким не байдужа творча спадщина цієї визначної людини (С. Панцьо, Т. Вільчинська, І. Бабій, Н. Лісняк, Н. Свистун, Н. Парасін, Т. Миколенко, М. Наливайко).

Як зауважують укладачі в передмові до лексикографічного видання, об'єктом пропонованого словника стали фразеологізми, виявлені в художніх і публіцистичних творах Богдана Лепкого (с. 5), список яких становить 12 джерел (с. 15). Завдання, яке поставили перед собою укладачі, – зібрати фраземи, описати їхнє значення та продемонструвати функціонування у творах письменника, як свідчить рецензований словник, цілком виконане на високому професійному рівні.

У словнику представлено майже 3000 різноманітних фразеологічних одиниць та їхніх варіантів (ідіом, паремій, усталених порівнянь, традиційних побажань, клятв, прокльонів, а також індивідуально-авторських фразем письменника), зафіксованих у зазначених у списку художніх і публіцистичних творах Богдана Лепкого, з-поміж яких насамперед назвемо історичні повісті «З-під Полтави до Бендер», «Мотря», «Не вбивай», «Батурин», «Крутіж», а також поезії, оповідання, нариси, історичні повісті, твори для дітей.

Публікації видання передувала кропітка та затратна в часі робота, адже, як зазначають упорядники, укладання словника передбачало кілька етапів: 1) виявлення та виділення фразем у художньому творі шляхом суцільної вибірки та формування картотеки; 2) систематизація зібраних одиниць, виявлення їх у сучасних фразеологічних словниках української мови; 3) тлумачення значення фразем; 4) формування словникових статей (с. 6).

Перед безпосереднім представленням фразеологічного матеріалу традиційно представлено принципи побудови словникової статті, які полегшують користування рецензованою працею й дотримані в процесі репрезентації фразеологічного матеріалу від першої до останньої виявленої у творчості Богдана Лепкого фразеологічної одиниці:

1. Фразеологічні одиниці розміщено за реєстровим (опорним) словом в алфавітному порядку. Опорне слово подано великими літерами напівжирним шрифтом, у наступному рядку – фразеологічна одиниця малими літерами напівжирним шрифтом. Зауважимо, що таке технічне представлення матеріалу з використанням зазначеного шрифту візуально значно полегшує роботу читача над опрацюванням словникових статей. Наприклад,

ПОРІГ

положитися на порозі

Не пускати когось кудись в ультимативній формі (с. 286).

2. Реєстрові слова подано в початковій формі (для іменника – називний відмінок однини; для дієслова – інфінітив; для прикметника – називний відмінок, чоловічий рід, одинна тощо). Така репрезентація матеріалу в словникової статті є традиційною для лексикографічних видань.

3. Опорним словом насамперед обрано іменник. Зазначимо, що з опорним словом – іменником у словнику представлено 640 фразеологічних одиниць, причому практично до всіх із них наведено по кілька варіантів фразеологізмів, хоча наявні й такі, які мають лише один фразеологізм. Наприклад, до фразеологізму з опорним іменником **ВІТЕР** у творчості Богдана Лепкого зафіксовано фразеологізми *вітром летіти* (*полетіти*); *говорити на*

вітер; з вітром пустити; легким вітром підшита; мчати як вітер; надлетіти як вітер; не балакати на вітер; питати вітру в полі; повіятися як вітер; хилитися, куди вітер повіє; холодним вітром повіяло; хто сіє вітер, той бурю пожне; як вітер (с. 49–51), натомість до ВІРНІСТЬ – присягати на вірність (с. 49), ВІЛ – як віл на заріз (с. 48), ПІВНІ – червоними півнями грозити (с. 274) та ін.

4. Опорними словами також обрано й інші частини мови: дієслова (напр., **ПІДНІМАТИ** – *піднімати вереск* ‘говорити голосніше, піднімати тон, сердячись’ (с. 274), **ДУМАТИ** – *думати велику думу* ‘думати про щось важливе, вагоме’, *думати як поєднати з богом душу* ‘думати про смерть’ (с. 118–119); **НАХЛИНУТИ** – *гайворонням нахлинати* ‘нападати’ (с. 221); **ТРЕМТІТИ** – *шкура тремтить* ‘боятися, хвилюватися’ (с. 383) та ін.), прикметники (напр., **ЗДОРОВИЙ** – *здоровий на око* ‘добре бачити’ (с. 149), **ЛИСИЙ** – *лисий, як коліно* ‘без волосся’ (с. 195) та ін.), дієприкметники (напр., **ВИЛИТИЙ** – *гарний, як вилитий* ‘людина невимовної краси, надзвичайної вроди’ (с. 43), **ВІДРІЗАНИ** – *відрізані від своїх хат* ‘хто-небудь позбавлений можливості діяти, домагатися чогось’ (с. 46), **ВРИТИЙ** – *мов влитий* ‘приголомшений чим-небудь’ (с. 60) та ін.); у поодиноких випадках опорними словами стають інші частини мови, зокрема прислівники (напр., **ВПЕРЕД** – *або взад, або вперед* ‘визначитися у якійсь справі’, *не заглядаючи вперед (вперед)* ‘не уявляючи майбутнього’ (с. 60), **ЖИВЦЕМ** – *живцем узяти* ‘захопити кого-небудь живим’ (с. 136), **КРАЩЕ** – *краще там, де нас нема* ‘щось не своє завжди здається кращим’ (с. 181), **НИНІ** – *нині до Саса, а завтра до ляса* ‘бути непостійним; змінювати наміри’ (с. 229) та ін.), займенники (напр., **ВСЕ** – *все одно* ‘однаково, немає різниці’ (с. 61), **НІЧОГО** – *нічого закинути* ‘не мати претензій до когось’ (с. 232) та ін.), числівники (напр., **ДЕСЯТЬ** – *за десятьох* ‘багато’ (с. 103), **ОДИН** – *всі до одного* ‘без винятку, абсолютно всі’, *не один такий на світі* ‘звичайна людина’, *один другого кличе* ‘мало’, *один тягне до ліса, а другий до біса* ‘про розбіжність у думках і поглядах’, *одним махом* ‘відразу’, *як один* ‘одноставно, дружно’ (с. 241–242) та ін.).

5. До кожної фразеологічної одиниці курсивом наведені її значення. Зазвичай тлумачення подано з покликанням на сучасні українські фразеологічні словники. Зауважимо, що дотримання цього принципу побудови словникової статті забезпечила робота з фразеологічними словниками української мови, виданими в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., список яких (6 позицій) представлено на с. 14 (напр., **ЗАСТУПИТИ** – *заступити сонце* ‘стати безрадісним, немилим’ [СФУМ 2008 : 252] (с. 146), **ДЕНЬ** – *благовіститися на день* ‘світати, розвиднюватися’ [ФСУМ, 1 : 34] (с. 102), **РУКА** – *на скору руку* ‘поспіхом, квапливо’ [СФУМ 2008 : 626] (с. 311) тощо).

6. Реєстрові фразеологічні одиниці наведено разом із варіантами, записаними через знак = або в круглих дужках після головного слова. Запропонована репрезентація зафіксованого у творчості Богдана Лепкого фразеологічного матеріалу дає змогу виявити використані автором фразеологізми-синоніми, напр., *одним словом = одне слово* ‘уживається як узагальнення сказаного перед цим; коротко кажучи’ [ФСУМ, 1993 : 829] (с. 354), *яке мені діло до вас = моє діло стороннє* ‘бути байдужим’ [СФУМ 2008 : 205] (с. 111), *душа втікла в п’яти = душа сховалася у п’яти = душа так і покотилася* ‘хтось раптом відчув страх, переляк, відчай’

[ФСУМ, 1 : 280–281] (с. 126), навинутись під руку = попастися під руки ‘опинитис яв чіємусь розпорядженні’ (с. 310).

7. Якщо виявлена фразеологічна одиниця відсутня у словниках, подається власне тлумачення. Зазначений упорядниками такий принцип пояснення фразеологічної одиниці свідчить про їхню глибоку обізнаність із фразеологічною системою загалом та глибиною проникнення у творчу майстерню письменника, що дало змогу логічно й лаконічно пояснити не відзначені у фразеологічних лексикографічних виданнях одиниці, а також про специфіку творення письменником авторських фразеологізмів, частина з яких позначена діалектним впливом, що є визначальною рисою авторського ідіостилу, напр.: **ЛИЗАТИ** – *лизати криваву руку* ‘підлабузнюватися до когось, принижуючи власну гідність’ (с. 194), **ДУМКА** – *блиск думки* ‘раптово додуматись до чогось’ (с. 119), **НЕБО** – *живцем до неба тягне* ‘бути богобоязливим’ (с. 222), **НЕ БУТИ** – *не буде з тієї муки хліба* ‘нічого не вийде’ (с. 223), **СТІНА** – *зимна сіна виросла (між кимось)* ‘певні негаразди у відносинах між людьми’ (с. 373), **ТІНЬ** – *тіні вагання не було* ‘без жодних сумнівів’ (с. 382), **НАСМІХИ** – *до насміхів скорий* ‘вміти кепкувати з когось; жартувати’ (с. 221), **СЕРЕДА** – *не все в середу Петра* ‘не завжди так буде’ (с. 332), **ПЛОТИ** – *попід чужими плотами загинати* ‘не мати власного помешкання’ (с. 278), **ТРЕМТ** – *тремт пішов* ‘переляк’ (с. 383), **КОГУТ** – *червоний когут* ‘пожежа’ (с. 175), **КОЖНИЙ / КОЖДИЙ** – *кожний з нас свою пісоньку має* ‘кожен має свою мету і все робить для її досягнення’ (с. 176), **КІСТКА / КОСТЬ** – *дібратися до кости* ‘проникати в душу’ (с. 173), **ЛІД / ЛЕД** *захотіти печеного леду* ‘забажати чогось неможливого’ (с. 198), **МЕД** – *піти мід лизати* ‘мати привілеї’ (с. 205–206) та ін.).

8. У словниковій статті після значення фразеологізму подано приклад-ілюстрацію. Далі зазначено назву твору (курсив), том (якщо багатотомне видання) і сторінку. Наприклад:

ЖУРАВЕЛЬ

як журавель на варті

Неспокійно.

По ночах кашляю, а сплю, *як журавель на варті*. *З-під Полтави до Бендер*, с. 114.

КАМ'ЯНІТИ

кам'яніти у бою

Переживати, хвилюватися за щось.

Не рухалися з місця. Батько *кам'янів у болю*, мати в злості. *Не вбивай*, с. 97.

9. Якщо фразему вжито кілька разів, то наводиться декілька прикладів-ілюстрацій. Ця складова побудови словникової статті дає змогу простежити за частотою використання автором тих чи тих фразеологізмів із відповідним реєстровим словом (напр., до фраземи *приходити на гадку* ‘хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимось’, ‘здогадуватися, пригадуватися’ наведено 11 прикладів-ілюстрацій (с. 68–69), до *глянути з-під ока* = *дивитися (поглядати) з-під ока* ‘дивитися з недовірою, вивчаючи’ подано 6 цитат із творів письменника (с. 243), до *очі засвітилися* ‘чий-небудь погляд, вигляд виражав якісь почуття (радість, задоволення і т. ін.)’ – 5 прикладів (с. 258) тощо).

10. Розмір ілюстрації зумовлений можливістю розкрити та сформулювати значення фразеологічної одиниці. Це може бути коротке

речення (напр.: *пити, як смок* ‘пити багато алкоголю’: «П’єш, братчику, *п’єш, як смок*»), – твердили другі. *Полтава*, с. 222 (с. 274), *десятий кіл у плоті* ‘зайвий, непотрібний’: Він як *десятий кіл у плоті*. *Під тихий вечір*, с. 277 (с. 170)), кілька речень (напр., *довести до бажаного кінця* ‘закінчити, як і планувалося’: Веде і, мабуть, *доведе до бажаного кінця*. Біда тільки в тім, що Карло не слухає нікого. Гетьмана теж. *Не вбивай*, с. 146 (с. 170), *душа відходить* ‘хто-небудь не хоче помирати, гинути’: Бідна *душа*, жаль їй *відходити* від нас. Все-таки привикаєш. До всього чоловік привикає. *Батурин*, с. 477 (с. 126)), діалог (напр., *хробака заливати* ‘тамувати горе пияцтвом’: – Не пив би горшки, то й не проворонив би коня. – *Хробака заливаю*. Ось чому п’ю. Але ти не піп, так не сповідай мене, бо як я тебе запричащаю, то й сам чорт не розгрішить! *Полтава*, с. 134 (с. 143–144), *не представляти комедії* ‘говорити прямо, без зайвих слів та вчинків’: – *Не представляй комедії*, кажи! – наглив Мазепа. – Терпіння, ваша милосте, терпіння! Це така благодать, якої з легкої руки не дають. *Не вбивай*, с. 108 (с. 177) та ін.).

Отже, усе зазначене вище дає підстави стверджувати, що запропонована праця є вагомим здобутком у царині української лексикографії та фразеографії, свідчить про важливість і потрібність досліджень такого типу, спонукає до опрацювання творчості інших письменників для виявлення в їхньому творчому доробку різноманітних фразеологічних одиниць, що дасть змогу здійснювати компаративні студії, мати в арсеналі дослідників надійний фразеологічний матеріал, який слугуватиме джерельною базою для наступних досліджень у зазначеній царині. Рецензований словник відображає мовну картину світу українського народу в різні історичні періоди його розвитку, відтворює духовний світ українців, їхню мудрість і світогляд крізь призму творчості Богдана Лепкого, у якій влучно й оригінально використано фразеологічні одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

- Білоноженко, В. М. і Гнатюк, І. С. (1989). *Формування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів*. Київ, 1989. 154 с.
- Демська-Кульчицька, О. М. (2008). *Фразеологія*. Київ, 74 с.
- Колоїз, Ж. В. і Березовська-Савчук, Н. А. (2015). *Паремійний корпус Михайла Стельмаха*. Словник-довідник. Кривий Ріг, 326 с.
- Словник фразеологізмів та паремій Чернівецьчини* (2017). Матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецьчини. Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк (уклад.). Чернівці, 352 с.
- Фразеологізми у творах Богдана Лепкого*. Словник. Панцьо С. Є. (гол. ред.). 2-ге вид., переробл. і допов. Тернопіль, 2018. 432 с.

*Подано до редакції 20.09.2018 року
Прийнято до друку 18.10.2018 року*